

VOORWOORD

AFFICHE COGÉTAMA.
FOTO PAUL VERHOE STRAETE, 2009

ameux par sa qualité

Met de reeks 'Erfgoed Leeft' wil de Erfgoedcel Meetjesland het culturele erfgoed van het Meetjesland onder de aandacht brengen. Fris, actief, uitnodigend en toegankelijk. Deze woorden typeren de reeks.

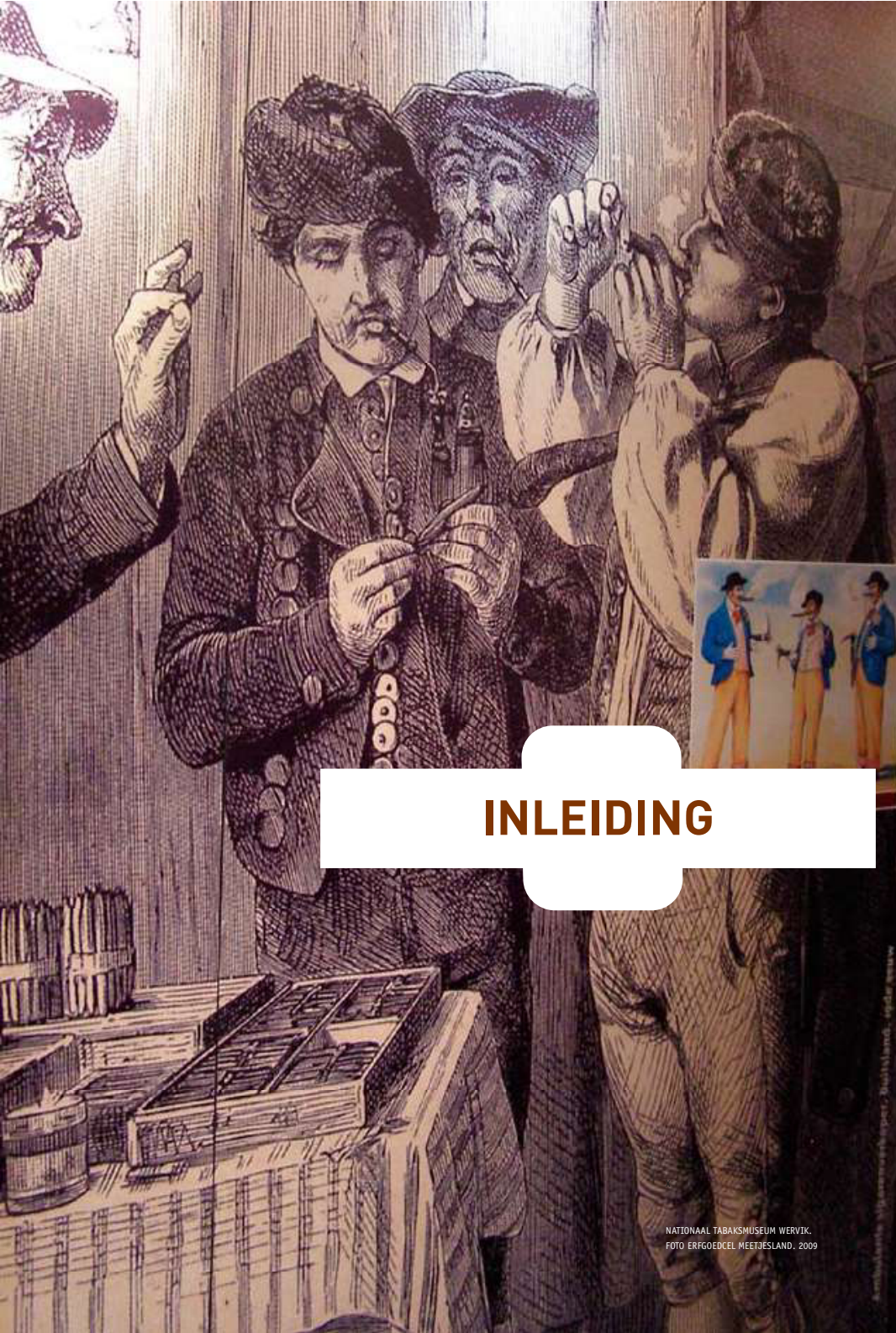
Deze zevende editie 'Meetjesland werkt' dompelt de lezer onder in de wereld van de sigaar. Tot begin de jaren 1980 was de landelijke gemeente Knesselare een centrum van bedrijvigheid voor de sigarenproductie op industriële schaal.

Velen herkennen het sigarenmerk Cogétama uit de promotiecampagnes met de typische indiaan. Voor Knesselare echter betekent Cogétama meer dan sigaren, productie en winst. Het is een plek waar banden werden gesmeed en verhalen ontstonden. Met deze publicatie willen we de herinneringen aan en historiek van Cogétama bundelen. Het is gebaseerd op archiefmateriaal en op de getuigenissen van ex-werknemers, van zij die alles meemaakten, van de glorie dagen tot de sluiting in 1983. Zij kwamen op 25 april 2009 terug samen in het kader van het erfgoedproject Cogétama en enkelen onder hen werden geïnterviewd.

Jan Van de Castele en Paul Verhoestraete, twee Knesselaarse inwoners met een band met de fabriek, brachten de getuigenissen samen in deze publicatie. Zij verdienen samen met de getuigen en de Cultuurdienst van Knesselare een speciale vermelding. Mijn dank gaat ook uit naar het gemeentebestuur dat het initiatief nam voor het erfgoedproject Cogétama, met als doel dit stukje onvoltooid verleden te documenteren en af te sluiten. Een project dat we graag ondersteunen.

Zoals ook met de andere edities van Erfgoed Leeft, hoop ik dat u met deze publicatie een stukje erfgoed van onze streek leert kennen. Veel leesplezier.

Frank Sierens
Voorzitter Comeet/Erfgoedcel Meetjesland

INLEIDING

NATIONAAL TABAKSMUSEUM WERVIK.
FOTO ERFGOEDCEL MEETJESLAND, 2009

Wie er langs komt, kan het nog nauwelijks merken. In de diepte van de Knesselaarse Kerkstraat herinnert vooral nog het groen van de wijdsde locatie aan een bijzonder verleden. Op die plek stond in de vorige eeuw een fabrieksgebouw waar honderden arbeiders hard werkten, maar tegelijk veel vriendschap vonden en vooral een inkomen dat hun de kans gaf een stuk comfortabeler te leven dan in andere landelijke gemeenten het geval was.

COGETAMA-MARS. EEN COMPOSITIE VAN
GERARD VAN DE CASTEELE.
FOTO PAUL VERHOESTRAETE, 2009

Het gebouw was er kort na 1900 neergezet door de Gentse sigarenmakersfamilie 'Les Frères Vande Walle'. Frans was toen nagenoeg een evidentie bij de bourgeoisie van de Arteveldestad. Naast de grote tuin en de omheining resten er vandaag alleen vooraan nog de kantoren en de villa, en van de fabriek zelf nog één opstaande muur. Het bedrijf werkte sinds 1928 onder de naam Cogétama met in de piekjaren om en bij de vierhonderd werknemers. In 1983 ging het onherroepelijk dicht en later volgde de sloop.

In het najaar van 2007 rijpt het idee bij de schepen van Cultuur om dit stukje onvoltooid verleden op te tekenen en gezamenlijk, positief af te sluiten. De Cultuurraad, de Cultuurdienst en de afstammelingen van de eerste sigarenmakers, verzamelaars en ex-werknemers steken de koppen bij elkaar. Het gemeentebestuur van Knesselare steunt het project van bij de start, net als COMEET en Erfgoedcel Meetjesland die een projectsubsidie voor het project voorzien.

Vrij snel wordt beslist wat er in 2009 zal gebeuren: het verzamelen van getuigenissen en fotomateriaal om de historiek te documenteren, een reünie van de werknemers die de sluiting hebben meegemaakt en een tentoonstelling in de Cogétama-gebouwen op Erfgoeddag 2009, een publicatie in deze reeks Erfgoed Leeft met herinneringen en historiek en tot slot een toneelstuk in het najaar, dat geschreven wordt op basis van feiten en fictie.

Het verhaal van de Knesselaarse sigarenrijverheid begint in het laatste kwart van de 19de eeuw, kent bloeiende episoden, maar raakt uiteindelijk goed honderd jaar later toch uitverteld, ten gevolge van onverbiddelijke concurrentie, automatisering, verplaatsing van productie en andere leef- en rookgewoonten. Knesselare was de sigaar. Het heeft een goede eeuw geduurd.

VAN PLANT TOT ROOK: DE INDIAAN

Het verhaal van Cogétama is een hoofdstuk in het verhaal van de sigaar, dat op zijn beurt dan weer een luik in dat van de tabak is. Hoe lang roken de mensen eigenlijk al?

De tabaksplant zoals we die vandaag kennen, komt vanaf 6000 v.Chr. voor op het Amerikaanse continent. Rond 1000 v.Chr. leren de mensen in de streken

waar de plant voorkwam, tabak gebruiken, zowel rokend als kauwend, en wellicht als verdovend middel. Men gebruikt tabaksbladeren om een vuurtje te maken, maakt kennis met de 'werking' van tabak, stopt de bladeren in een buisje, in een pijpje of maisblad en steekt het in brand. Het goedje wordt ook gebruikt bij religieuze ceremonieën en magische handelingen. In hoge concentratie heeft tabak een hallucinogene werking.

De oudste afbeelding van een roker, een Maya-indiaan, dateert van 600 à 1000 n.Chr. Bij de Maya heet roken 'sik'ar'. Een andere mogelijkheid is dat het woord sigaar is afgeleid van het Spaanse woord voor 'draaien', nl. 'girar'.

VAN INDIAAN TOT EUROPEAAN

Christoffel Columbus ontdekt Amerika in 1492. Hij gooit ze meteen weg, die rol rare tabaksbladeren die de Arawak-indianen hem geven en 'tabago' noemen. Maar het duurt toch niet lang vooraleer tabak, net als andere nieuwe producten uit de Nieuwe Wereld zoals aardappelen en maïs, gesmaakt wordt door het Europese publiek.

Een verbaasde Rodrigo de Jerez noteert, ook in 1492, op Cuba dat die rare inboorlingen precies 'rook opdrinken'. Hij wordt zelf de eerste Europese roker. Zijn burens schrikken als er plots rook uit Rodrigo's neus en mond walmt. Hij wordt hiervoor in 1501 in Spanje door de inquisitie veroordeeld tot zeven jaar cel.

Amerigo Vespucci, de ontdekkingsreiziger die zijn naam gaf aan het nieuw ontdekte continent, ziet in 1499 hoe indianen tabak pruimen. De ontdekkingsreiziger Cabral meldt na zijn landing op de kust van Brazilië dat daar pijpen worden gebruikt voor het roken van tabak. Juan de Grijalva ziet in Mexico hoe ze een kleine holle rietstengel -de voorloper van de sigaret- gebruiken om te roken.

In het Antwerpse Cruydboeck (1554) verschijnt de oudst bekende afbeelding in onze streek. De aanvankelijke verwondering over tabak slaat snel om in gebruik. Tenminste toch als vermeende medicatie. Jean Nicot, de Franse ambassadeur in Portugal, meent dat het product goed is tegen alle kwalen. Hij schenkt het kruid in 1559 aan Catharina de Medici, koningin van Frankrijk, om haar hoofdpijn te verzachten. Het tabakspoeder werkt... Veel later geven natuurkundigen zijn naam aan het toen ontdekte actieve bestanddeel nicotine. Velen volgen Nicot en er komen voorschriften voor tabak tegen onder meer migraine, kolieken, histerie, tandpijn, wormen en kanker.

Tien jaar na de ontdekking van Amerika wordt de eerste tabak gekweekt in Spanje, kort daarna in de Spaanse Nederlanden. Almaar meer zeevaarders brengen

COGÉTAMA-BEELD.
NATIONAAL TABAKSMUSEUM WERVIK.
FOTO ERFGOEDCEL MEETJESLAND. 2009

bij hun terugkeer naar Europa de rookgewoonten over. Tabaksrook wordt gebruikt om drenkelingen opnieuw bij bewustzijn te brengen. Steeds meer Europeanen gebruiken tabak, niet alleen meer om medische redenen, maar voor het plezier.

SIGAAR EN PIJP, SNUIVEN EN PRUIJEN

Vanaf de 16de eeuw is tabak een echte hit. Op basis van dat product worden siropen, gorgeldrankjes, haarlotions, liefdesdrankjes en huidzuiveringsmiddelen gemaakt. In Centraal- en Zuid-Amerika rollen indianen hun tabaksbladeren op tot een hoorntje. De Spanjaarden nemen die manier van roken over en dit wordt de sigaar. Noordelijker roken de indianen tabak in hun pijpen, een gebruik dat populairder wordt in Noord-Europa. De Fransen, niet zelden de hogere klassen, snuiven de tabak op in hun neusgaten. De snuif wordt bewaard in rijkelijk bewerkte snuifdozen. En omdat het Franse hof dikwijls de toon aangeeft, volgt al gauw de rest van Europa.

De neus afsnijden

Het huidige ongezonde imago van roken is niet nieuw. Al in de 17de eeuw ontstaan de eerste anti-rookcampagnes, want het buitensporige gebruik verontrust de gezagsdragers. James I van Engeland schrijft een aanklacht tegen rokers. In Rusland wordt hardhandig opgetreden tegen rokers. De sultan van Turkije, Amurat IV, vaardigt een wet uit waarbij roken verboden wordt. Bij een overtreding wordt de neus afgesneden. In Perzië, het huidige Iran, wordt bij betrachte rokers zelfs de bovenlip weggesneden.

Tegelijkertijd groeit tabak ook uit tot een lucratieve bron van inkomsten voor de nationale schatkisten. Zo heft Lodewijk XIII in 1629 een belasting op de verkoop van tabak in Frankrijk. Vanaf het begin van de 17de eeuw groeit de tabaksteelt in de Amerikaanse kolonies steeds meer uit tot een belangrijke economie. Virginia wordt het speerpunt. De waarde van de opbrengsten van tabak zal zelfs de Amerikaanse revolutie financieel ondersteunen.

In onze contreien, op dat moment de Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden, wordt tabak vooral een genotmiddel, een vorm van ontspanning en gezelligheid, vooral verspreid door zeelui en soldaten. Er komen echte 'rokershuizen', die onder meer door de schilders Adriaan Brouwers en David Teniers in schitterende taferelen worden vereeuwigd. Tabakszuigers worden vaak met dronkaards over één kam geschoren. De katholieke Kerk ziet tabak lang als een ondeugd, maar moet uiteindelijk het verzet opgeven.

Tabaksproductie

Vandaag wordt tabak verbouwd in Azië, Amerika en Afrika. Ook in Europa wordt tabak geteeld, vooral in Zuid-Europa. In België is de tabaksteelt het grootst in West-Vlaanderen, meer bepaald in de omgeving van Wervik, Roeselare en Ieper. De tabaksplant wordt ongeveer twee meter hoog. Na de oogst worden de bladeren gedroogd. Daarna wordt de tabak versneden en voegt men er brandverbetersaars en geur- en smaakstoffen aan toe. Vaak wordt een mengsel van verschillende soorten tabak gemaakt, de zogenaamde 'blend' of 'mélange'.

Na snuiven, pruimen (tabak kauwen) en pijp roken wordt in de 19de eeuw de sigaar immens populair. Een goede sigaar bestaat uit een drietal onderdelen. Het binnengoed (de 'mélange' van versneden tabak) wordt met een 'omblad' omwikkeld. Deze onderdelen samen vormen een 'pop'. Hierrond wordt dan een dekblad gewikkeld.

Rond 1830 ontstaat ook de sigaret (tabak in papier gerold). Deze rookgewoonte verspreidt zich heel snel. Tabaksfabrikanten spelen in op deze mode en in 1884 wordt de sigarettenmachine in Amerika uitgevonden. 'Voorgerolde' sigaretten veroveren de markt en de sigaret wordt zeer populair vanaf de eerste helft van de 20ste eeuw.

AFDELING SIGARENKISTEN.
FOTO LE LIVRE D'OR DU TABAC. 1905

SIGARENMAAKSTERS BRENGEN OMBLAD
AAN. VOORAAN: IYONNE SCHOONACKERS.
COLLECTIE VDC. 1943

BINNENZICHT VAN DE SIGARENFABRIEK.
RECHTS: HERMAN VAN DE CASTEELE EN
EMIEL HOSTE, DE MEESTERGASTEN.
FOTO LE LIVRE D'OR DU TABAC. 1905

Roeselare. — Sigaren fabriek Van de Walle. *Madeleine*

DE SIGARENMAKERIJ

In de eerste helft van de 19de eeuw verovert de sigarenmakerij als ambachtelijke nijverheid tal van Vlaamse dorpen, ook in het Meetjesland. De productie is wegens distributieproblemen vooral bestemd voor de binnenlandse markt en gebeurt in tal van kleinschalige sigarenmakerijen. Die leveren aan lokale tabakswinkeliers en verkopen aan koffiehuisen, markten en boeren.

In Nevele bijvoorbeeld is tussen de jaren 1870 en 1968 een bloeiende sigarennijverheid aanwezig. De tabaksfabriek Van der Cruyssen produceert snuif-, pruimtabak en sigaren onder eigen merknaam en met het sigaarmerk Nivella. De producten worden vooral in de omliggende gemeenten verkocht.

Het Maldegemse tabaks- en sigarenbedrijf Vanden Bossche wordt opgericht in 1911. Het eigen merk is Supremum. In 1927 wordt een nieuwe fabriek opgericht door Frans Janssens, de voormalige meesterknecht van Vanden Bossche.

Met zijn zonen breidt hij de fabriek uit en lanceert hij het merk Odor. De productie is ambachtelijk. In het interbellum telt de Maldegemse sigarennijverheid een tiental bedrijfjes, met in totaal zo'n 150 werknemers. De kleinzoon van Frans Janssens bouwt in de jaren 1960 een nieuwe sigarenfabriek, en verkoopt de merken Odor en Don Bosco. Een decennium later betekent de industriële productie en schaalvergroting het einde van de Maldegemse sigarennijverheid. De groothandel Janssens blijft bestaan.

Omstreeks het midden van de 19de eeuw slagen handige 'starters' erin hun posities te versterken en ontstaan enkele grote fabrieken, bedrijven met honderden arbeiders. De Gentse familie Vande Walle is er één van, de Gentse familie Vanderhaeghen later een tweede. Als de Vande Wallen uitbreiden, komen ze voor een productiefiliaal ook in Knesselare terecht. Hier groeit één van de grootste sigarenfabrieken van het land, want voor de hoofdtaken blijft nog vrij lang geschoolde handenarbeid nodig. Het verschil tussen Cogétama en de sigarennijverheid in andere Meetjeslandse gemeenten is dus in elk geval de schaalgrootte. Veel werknemers krijgen, zoals in andere industrietakken het geval was, pas begin de jaren 1900 meer sociale rechten. Via de sociale wetgeving verbetert langzamerhand hun positie.

Tussen de twee wereldoorlogen krimpt de tabaksproductie, maar verdwijnen vooral veel kleine sigarenmakerijen. De grote hergroeperen zich en verdwijnen in een kluwen van multinationals. Na de Tweede Wereldoorlog wordt handenarbeid vervangen door machines. De concurrentie wordt hard, de uitvoer krimpt en de productie volgt. Zeker als nog wat later de rookgewoonten drastisch veranderen. De Knesselaarse Cogétama-fabriek sneuvelt mee in die ontwikkeling. In 1983 staat de radio in de werkzaal voor het laatst loeihard. Daarna zwijgen de machines. Het lied van generaties sigarenmakers valt stil.

SIGARENFORMPERS.
NATIONAAL TABAKSMUSEUM WERVIK.
FOTO ERFGOEDCEL MEETJESLAND. 2009

Dit boekje probeert een overzicht te geven van het komen en gaan van de sigaar in Knesselare, een landelijke gemeente in het Meetjesland. Het is de bedoeling op deze manier een beknopte herinnering te noteren aan wat ooit een van de grootste fabrieken van het Meetjesland was.

Onze bijzondere dank gaat naar alle mensen die hun verhalen, hun herinneringen – onder welke vorm ook – met ons hebben gedeeld.

HET LAATSTE TABAKSWINKELTJE
IN KNESSELARE.
FOTO ERFGOEDCEL MEETJESLAND. 2009